

מפוליטיקה "שבטית" לדמוקרטיה טריטוריאלית

מאת פרופ' שמואל סנדלר

מבט מבס"א מס' 2,125, 17 באוגוסט 2021

תקציר: ישראל זקוקה לשיטת ממשל שתוכל להקות את השסעים שנתגלעו בה, ופתרון אפשרי הוא הכנסת האלמנט הטריטוריאלי לשיטת הבחירות במטרה להסיט חלק מאינטרסיהם "השבטיים" של הבוחרים למחויבויות מקומיות.

הממשלה רק הושבעה אבל האם הבחירות הבאות בפתח? ישראל נמצאת במשבר פוליטי המשקף שסע חברתי עמוק לאחר ארבע מערכות בחירות ושנתיים רוויות שנאה המשקפות מתח בין-גושי עמוק. הקמת ממשלה בעלת רוב זעום, והמאבק העז על הלגיטימציה לקואליציית מרכז שמאל-ימין ממחישים יותר מכל את עומק השסע. אחת הסיבות למצב היא שיטת הבחירות הנוכחית המשקפת את השסע והמעצימה אותו.

בכנס הרצליה, בשנת 2015 טען הנשיא ריבלין שהתהליכים הדמוגרפיים יצרו למעשה "סדר ישראלי חדש" הכולל "ארבעה שבטים מרכזיים" - חילונים, דתיים, חרדים וערבים - שהעוינות ביניהם גוברת. גם אם ההבחנה אינה מדויקת לחברה בעלת שסעים אידאולוגיים, עדתיים, לאומיים ודתיים, המושג שבטיות הולם את ההיסטוריה הקשה של עם ישראל מתחילתו.

החברה הישראלית הייתה משוסעת מאז קום המדינה. אולם השסעים שהיו צולבים הפכו לשסעים חופפים כשתהום פעורה בין ערכי קבוצה אחת לערכי הקבוצות האחרות, וכתוצאה מכך הפכה ישראל ל"חברה שסועה לעומק". העוינות הבין-מגזרית העמוקה שאנו עדים לה מאז בחירות 2019 הראשונות, וגם בתקופת משבר הקורונה שאמור היה להביא לאחדות העם, אינה מבשרת טובות להמשך יציבות ה"בית השלישי".

שיטת הבחירות הנוכחית נקבעה עוד לפני קום המדינה לצורך גיוס כלל החברה היהודית. בזמן "המדינה שבדרך" ביקשה ההנהגה לאמץ שיטת בחירות שתציג את כל הגוונים בישוב. למעשה גם מבנה ותפקוד הקהילה היהודית בגולה, שנאלצה להתמודד עם בעיות דומות של סמכות ללא יכולת כפייה, התבססו על גיוס באמצעות ייצוג כלל חברי הקהילה.

כשבישראל אומצה שיטה זו היא שירתה חברה פלורליסטית שהייתה מגויסת מיום לידתה להתמודדות עם איומים קיומיים. מאז השכילו ראשי הממשלות לדורותיהם לבנות קואליציות רחבות ככל שניתן. הפוליטיקה הייתה "פוליטיקה של הסכמה", כך שכמעט תמיד הייתה מפלגה דתית בממשלה, ובזמן שלטון מפא"י והעבודה ניתן ייצוג למגזר הבורגני. עיקר המשברים אז היו על רקע דת ומדינה. אולם למרות זאת היה הממשל בישראל יציב יחסית ובזמן חירום אף הוקמו ממשלות קואליציוניות מקיר לקיר.

לעומת זאת, ממשלות הומוגניות בהן לא יוצגו מפלגות משני קווי המתנס התאפיינו באי-יציבות. הדוגמה הבולטת היא ממשלת רבין השנייה, לאחר עזיבת ש"ס, שהתבססה על העבודה ומר"צ, ושלקראת סופה הגיעה המדינה לסף מלחמת אזרחים. ברור שהיום זקוקה ישראל לשיטת ממשל שתוכל להקהות את השסעים.

פתרון אפשרי לכך הוא הכנסת האלמנט הטריטוריאלי לשיטת הבחירות. הרציונל הוא הסטת חלק מהאינטרסים "השבטיים" של הבוחר למחויבות לאזור המגורים. הנציגים אמנם ימשיכו לייצג מחויבויות אידאולוגיות אך במקביל יהיו אף מחויבים לקדם תחבורה, חינוך, ספורט ותעסוקה במישור האזורי. בכך יפחיתו את ראיית האחר מאותו מחוז בחירה כאויב שאיתו לא ניתן לשתף פעולה. הנחת העבודה היא שחבר הפרלמנט שנבחר כמייצג אזור מסוים יבקש לשמור על האינטרס של בוחריו המקומיים. הוא יהיה פחות משועבד לראשי המפלגה והדבר יקדם בחירת נציגים עצמאיים. קשר אישי בין הבוחר לנבחר יחזק את מעמד הכנסת גם ברמה הציבורית וגם ברמה הלאומית. המטרה היא לעבור מפוליטיקה שבנויה כולה על זהויות לפוליטיקה עם מרכיב טריטוריאלי.

לא סביר לעבור לשיטה אזורית מלאה. המעבר חד מדי ואינו מתאים לחברה הישראלית, ולכן יש לאמץ שיטת בחירות משולבת. אפשרות אחת היא בחירות יחסיות-אזוריות. חברי הכנסת יתמודדו במסגרות מפלגות אידאולוגיות אך יבחרו באופן יחסי באזורי בחירה. אפשרות שנייה: שיטה יחסית-אזורית בה מחצית חברי הכנסת יבחרו באזורים כשמספר המושבים ייגזר מגודל אוכלוסיית המצביעים בו ומחצית הנציגים הנותרים ייבחרו ברמה הארצי באופן יחסי (כמו היום). כך, תגיע מחצית הנציגים מהבחירות במחוזות וחציים ייבחרו במערכה הארצית.

לאף מגזר אין סיבה לחשוש מהשינוי. נציגי "השבטים" השונים בחברה ימצאו את מקומם באזור הבחירה שלהם, ברמה הארצית וברמה הלאומית. המעבר לשיטת בחירות המבוססת לפחות חלקית על יסודות טריטוריאליים אולי לא ירפא את כל תחלואי החברה השבטית, אבל לפחות יחלץ את ישראל משיטת ממשל המשקפת את חברתה השסועה והמנציחה אותה.

* שמואל סנדלר הוא פרופ' למדע המדינה, חוקר בכיר בבס"א ונשיא מכללת אמונה אפרתה.